

**TOPKAPI SARAYI KOLEKSİYONUNDAKİ
SULTANİ BİR ÖZBEK ŞEHNAMESİ***
VE ÖZBEK RESİM SANATI İÇİNDEKİ YERİ

Güner İNAL

Topkapı Sarayı müzesinde Hazine kitaplığında bulunan 1488 no.lu *Şehname* yazması 686r sayfasındaki kayda göre Özbek hükümdarı Ebu'l Gazi 'Abdullah Bahadır Han'ın (1557-1597) kitaplığı için Muhammed Bakî el-Katib tarafından 972 H./1564 M. yılında Buhara'da tamamlanmıştır¹. Aynı sultanın adı 62r sayfasındaki minyatürde (Resim: 2) Minucih'r'in üstündeki örtüde ve 147r deki minyatürde (Resim: 10) mimarîdeki kitabede de okunur. Bu bakımdan eserin kesinlikle Özbek sarayı için Buhara'da yapıldığı bellidir.

Yazma yaldızlı vişne çürüğü bir deri cilt içinde muhafaza edilmektedir. Aharlı kalın kâğıt üzerine 330 mm. boy ve 210 mm. eninde 686 yapraktır. Her sayfada ta'likle yazılmış 135 mm. uzunluğunda 4 sütun halinde 23 satır yazı bulunur. Yazmanın tezhipli iki ünvan sayfası (1v-2r), bir serlevhası (15v) ve 28 minyatürü vardır.

* Bu makale yazarın «Topkapı Sarayı Müzesindeki Şehname Yazmalarının Minyatürleri üzerinde Analitik Çalışma» adlı 1972 yılında İstanbul Üniversitesine takdim ettiği doçentlik tezinden alınmış ve bir takım genişletmelerle hazırlanmıştır.

1. Bak: F.E. Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu*, İstanbul, 1960, No. 358, s. 133. Eserin bir minyatürü de aşağıdaki makalede yayınlanmıştır. G. İnal, «Şah İsmail Devrinden bir Şehname ve Sonraki Etkileri», *Sanat Tarihi Yıllığı V* (1973), s. 497-545, Resim: 27. Eser Michigan Üniversitesinin yayınladığı *Şehname index*'ine dahil edilmemiştir.

Minyatürlerin Tasvir Ettikleri Sahneler :

1. 18v Siyamek'in devle mücadelesi (Resim: 1)
170 X 240 mm. sayfanın altında.
2. 29v Zahhâk'ın Demavend dağına mihlanması (Resim: 2)
140 X 210 mm. hemen bütün sayfa.
3. 41v Minucih'r'in savaşı
155 X 230 mm. hemen bütün sayfa.
4. 62r Zal'in Minucih'r önünde hüner göstermesi (Resim: 3)
160 X 240 mm. hemen bütün sayfa.
5. 66v Rustem'in Akfil ile mücadelesi (Resim: 4)
130 X 210 mm. hemen bütün sayfa.
6. 73r Nevder ile Afrasiyab'ın savaşı (Resim: 5)
130 X 230 mm. hemen bütün sayfa.
7. 81r Rustem'in atı Rahş'ı yakalaması (Resim: 6)
130 X 210 mm. hemen bütün sayfa.
8. 83v Rustem'in Afrasiyab ile savaşı
130 X 210 mm. hemen bütün sayfa.
9. 91r Rustem'in ejderle mücadelesi (Resim: 7)
130 X 180 mm. hemen bütün sayfa.
10. 94r Rustem'in Akdev ile mücadelesi
130 X 220 mm. hemen bütün sayfa.
11. 103v Keykavus'un göğe çıkması (Resim: 8)
130 X 210 mm. hemen bütün sayfa.
12. 116r Rustem'in Sohrab'ı öldürmesi
130 X 170 mm. sayfanın altında.
13. 125v Siyavuş'un ateşten geçmesi (Resim: 9)
130 X 160 mm. sayfanın altında.
14. 136v Siyavuş'un polo oynaması
130 X 210 mm. hemen bütün sayfa.
15. 147r Siyavuş'un ölümü (Resim: 10)
130 X 150 mm. sayfanın altında.
16. 179r Bijen'in Bilaşan'ı öldürmesi
130 X 210 mm. hemen bütün sayfa.
17. 217r Rustem'in Çin hakanını tutsak alması
130 X 230 mm. hemen bütün sayfa.
18. 227v Rustem'in Akvan tarafından suya atılması (Resim: 11)
130 X 230 mm. hemen bütün sayfa.

19. 247r Rustem'in Bijen'i kuyudan kurtarması (Resim: 12)
130 X 230 mm. hemen bütün sayfa.
20. 290r Keyhusrev'in Afrasiyab ile savaşı (Resim: 13)
130 X 230 mm. hemen bütün sayfa.
21. 297r Keyhusrev'in kale kuşatması
170 X 265 mm. hemen bütün sayfa.
22. 372v Bahman'ın Rustem'e kaya parçasını fırlatması
130 X 230 mm. hemen bütün sayfa.
23. 395r Rustem'in İsfendiyar'ı vurması
130 X 210 mm. hemen bütün sayfa.
24. 405v Rustem'in Şahad'ı vurması (Resim: 14)
130 X 220 mm. hemen bütün sayfa.
25. 428r Dara'nın ölümü²
130 X 210 mm. hemen bütün sayfa.
26. 485v Bahram Gur'un arslanları öldürmesi
130 X 175 mm. sayfanın altında.
27. 478v Bahram Gur ve Azade avda (Resim: 15)
130 X 190 mm. sayfanın başına doğru.
28. 507v Bahram'ın Hakan'ı esir alması
130 X 180 mm. sayfanın altında.

Hemen hemen bütün sayfayı kaplayan bu 28 minyatür gayet itinalı ve kaliteli bir teknikte yapılmış olup Özbek devri Buhara başkentindeki saray üslûbunun gerçek temsilcisidir. Özbek resim ve minyatür sanatı sanat tarihçilerince çok az değinilen bir konudur³. Bu sebeple H. 1488 no.lu yazmanın minyatürlerini incelemeden önce Özbekler ve Özbek devri minyatürleri hakkında biraz fikir vermek doğru olacaktır.

Özbekler Cengiz'in büyük oğlu Çoci'den gelen Şaybanîlerin başka bir adıdır. Bunlar önce batı Sibiryâ'yı ele geçirdiler, sonra da Maveraünnehr'e indiler. 1500 de Şaybanî Han'ın Buhara'yı ele geçirmesiyle politik bir kuvvet olarak Safavilerle aynı tarihte ortaya çıktılar. 1507 de Şaybanî Han son Timurlu Bedî el-Zaman'ın elinden

2. G. İnal, *A.E.*

3. Buhara Özbek resmi için genel bilgi hakkında bak: B.W. Robinson, *A Descriptive Catalogue of the Persian Paintings in the Bodleian Library*, Oxford, 1958, s. 126-136; Binyon, Wilkinson, Gray, *Persian Miniature Painting*, Oxford, 1933, s. 106-108; E.J. Grube, *Muslim Miniature Paintings*, Venice, 1962, s. 90-91.

Herat'ı aldı. Şaybanî Han'ın Herat'taki sanatçıları, bu arada ünlü nakkaş Behzad'ı da Buhara'ya götürdüğü söylenir. 1510 da Şaybanî Han Merv'de Şah İsmail'e yenildi ve öldü. Özbekler Buhara'ya geçti. 1512 de Mahmud'un oğlu Ubeydullah Buhara'ya kendine ikametgâh yaptı. Daha sonraki devirlerde Özbekler yine Herat'a akınlar yaptılar. 1535 de Herat Özbekler tarafından yağma edildi ve yine bir takım sanatçılar Buhara'ya getirildi. 1578 de H. 1488 no.lu Şehname'nin patronu olan 'Abdullah Han zamanında Semerkand alındı. 1600 de Astrahanlı istilası Özbek egemenliğine son verdi⁴. 1500 ile 1600 yılları arasında Buhara'da yapılmış olan minyatürlü eserler devrin Özbek resim üslubu hakkında fikir verir.

16. yüzyıl başında Buhara Özbeklerin eline geçtiği sırada şehirde nasıl bir resim faaliyeti bulunduğunu bilmiyoruz. Topkapı Sarayı kitaplığında bulunan bir grup yazmanın minyatürlerinde farkedilen değişik bir üslubun belki de Buhara'da uygulanması mümkündür. Sade ve az figürlü kompozisyonlarda insan figürlerinin yüzleri sanki bir taraftan vurulmuş gibi çarpıktır. Üslubun en belirli özelliği mor fırça darbeleri ile kübik bir şekilde işlenmiş kayalardır. Topkapı Müzesinde bulunan Revan 1549 no.lu *Şehname*'nin minyatürlerinde görülen bu üslup (Resim: 15)⁵ yine aynı koleksiyondaki H. 798 no.lu ve 906 H./1501 M. tarihli Dihlevî Hamse'sinin⁶ minyatürleriyle H. 800 no.lu ve 908 H./1502-3 tarihli diğer bir Dihlevî Hamse'sinin⁷ minyatürlerinde de görülür ve 16. yüzyıl başlarında çalışmış olan bir nakkaş veya atölyeye bağlanır. Kompozisyonlardaki aşırı sadelik, tiplerin daha sonraki Buhara minyatürlerinde görülen tiplere benzemesi, başka bir merkeze yerleştirmekte güçlük çekeceğimiz bu eserlerin Buhara'da yapılmış olmasını akla getirir. Ancak böyle bir karara varmak için daha kesin bilgilere ihtiyaç vardır. Çoğunlukla Osmanlı minyatürleriyle yan yana bir yazmada görülen ve bazan Osmanlılarca da taklid edilen bu üslubun Buhara resim geleneğinin öncüsü olma ihtimalini akıldan uzak tutmamakla beraber, bu hususta ihtiyatlı davranmalıyız.

4. Özbekler hakkında genel bilgi için bak: C.E. Bosworth, *Islamic Dynasties*, Edinburgh, 1967, s. 155-156.

5. F.E. Karatay, *Y.Z.E.*, No. 365, s. 135.

6. *A.E.*, No. 596, s. 204.

7. *A.E.*, No. 597, s. 204. Bu eserlere dikkatimi çeken Dr. Filiz Çağman'a burada teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Herat'ın 1507 de Şaybanî Han tarafından alınışından sonra Hüseyin Baykara'nın atölyesinde çalışan bir takım sanatçılar Buhara'ya götürüldü. Bu arada tanınmış nakkaş Behzad'ın da Buhara'ya götürüldüğü rivayet edilirse de bu husus kesinleşmemiştir⁸. Bununla beraber, bir takım tek sayfa minyatürler⁹, Metropolitan Museum'da bulunan (11.134-2) Mîr 'Ali al-Hüseyinî tarafından 929 H./1522-23 M. yılında Buhara'da kopye edilmiş olan Sa'dî'nin *Bustan*'ındaki minyatürler¹⁰, ve Bedrettin Hatifi'nin New York'ta Pierpont Morgan Library (MS. 531)'de bulunan *Şah u Derviş* adlı, Mîr Alî el-Katip Sultanî tarafından 956 H./1540 M. tarihinde Buhara'da tamamlanan eserindeki minyatürler¹¹ Behzad'ın etkisini gösterirler.

Herat 1535 de tekrar Özbekler tarafından alınmış ve muhtemelen yine Heratlı sanatçılar ve bir takım eserler Buhara'ya getirilmiştir. Buhara merkezinin bu devresinde de yine Herat geleneğinin devam ettiğini görürüz. Buhara'da uygulanan üslubun en göze çarpan özellikleri boş satırlardan kaçınmamak ve çok defa geniş satır halinde altın yıldız kullanmaktır. Böylece üstünde çok az bitki ve çiçeğin yer aldığı parlak süsleme satırları elde edilir. Renkler canlı ve parlaktır. Detayın işlenmesinde, mekanın sadeliği ile tezat teşkil eden bir incelik ve süsleme zevki görülür. Bu makalenin konusu olan H. 1488 no.lu *'Abdullah Bahadır Han Şehname*'si bu üslubun en zarif ve saray kalitesi gösteren eserlerinden biridir.

Herat menseli üslubun yanı sıra Buhara'da yüzyılın sonuna kadar kullanılan ikinci kalite bir diğer üslup görülür. En belirli vasfı koyu renkle çok defa siyah konturlarla sınırlanan tepeler, iri insan figürleri ve sade kompozisyonlar olan bu üslupta süslemeden çok olayların sade bir şekilde tasvirine yer veren bir eğilim göze çarpar. Topkapı Müzesinde H. 1514 no.lu ve 942 H./1535 M. yılında Mahmud b. Muhammed el-Belhî tarafından Buhara'da yazıldığı kaydını taşıyan bir *Şehname*¹² bu üsluba örnektir (Resim: 16). Örnekleri

8. I. Stchoukine, *Les peintures des manuscrits timurides*, Paris 1954, s. 22; M.M. Qazwini-L. Bouvat, «Deux documents inédits relatifs à Behzad», *Revue du monde musulman*, XXIV (1914), s. 152-154.

9. E.J. Grube, *The Classical Style in Islamic Painting*, Germany, 1968, Lev. 40-56.

10. *A.E.*, s. 192-193, Lev. 46 (1-3).

11. *A.E.*, s. 193, Lev. 47 (1-2).

12. F.E. Karatay, *Y.Z.E.*, No. 353, s. 132.

bir çok dünya koleksiyonlarında ve Topkapı Müzesinde¹³ bulunan bu tip eserler çoğunlukla Osmanlı eserleri ile karıştırılmaktadır¹⁴.

Buhara'da uygulanan resim üslupları hakkında böylece genel bir bilgi edindikten sonra H. 1488 no.lu Şehname'nin minyatürlerini inceleyelim. Eser 1594 de Osmanlı sarayına gelen Özbek elçinin saraya hediye ettiği yazmalardan birisi olmalı ve bu yolla Topkapı koleksiyonuna girmiş bulunmalıdır¹⁵.

Eserin minyatürlerinden en göze çarpan hususlar renklerin canlılığı, özellikle canlı bir turuncunun kullanılması ve kompozisyonlarındaki sadelikle beraber detayın işlenmesinde görülen ince bir süsleme zevkidir. Manzara tasvirlerinde, Buhara'da yapılan minyatürlerde çok rastlanan bir özellik, tepelerin sathını altın yaldızla kaplama görülür. Tepeler çok defa birbirine paralel yüzeyler halinde resmin yukarsından aşağısına doğru sıralanır. Siyamek'in devle mücadelesini tasvir eden minyatürde (18v, Resim: 1) yukardan aşağıya sıralanan altın yaldız, eflatun ve mavi renkli tepeler olaya fon teşkil eder. Zeminde minik bitkilerin yanında yere serpiştirilmiş taşlar göze çarpar. Sağda öndeki ve gerideki kayaların yapıları ince ondüleli çizgilerle belirtilmiş olup büklüm büklüm şekiller meydana gelmiştir. Penbe, mavi, sarı, turuncu gibi renklere boyanmış olan bu kayalar bazan insan ve hayvan başı şeklini alırlar. Bu kayaların benzerlerini Paris'te Millî Kitaplıkta bulunan (suppl. pers. 985) Nizami'nin *Mahzen el-Esrar*'ının 1545 de Buhara'da yapılmış olan minyatürlerinde buluruz¹⁶. Bu kaya tipleri 1440 civarında Herat'ta yapıldığı tahmin edilen ve *Muhammed Cukî Şehname*'si olarak tanınan *Şehname*'ye kadar iner¹⁷. Minyatürün sağ üst köşesin-

13. Siyah konturlu üslubun Topkapı Müzesinde görülen bazı örneklerinden Revan 1544, Hazine 1487 ve Hazine 1505 no.lu Şehnameler sayılabilir.

14. Hazine 1487 ve 1505 no.lu Şehnameler I. Stchoukine tarafından onyedinci yüzyıl Osmanlı eseri olarak tanıtılmışlardır. Bak: I. Stchoukine, *La Peinture Turque d'après les manuscrits illustrés. IIme Partie de Murad IV à Mustafa III, 1623-1773*, Paris, 1971, s. 60, 62-63, Lev. XLIII, XLVIII-XLVIX.

15. 1594 yılında Özbek elçisi Osmanlı sarayına iki kuran, 1 Nizami Hamse'si ve 1 Şehname hediye getirmişti. Bu sonuncusu No. 1488 Şehnamesi olmalıdır. Bak: A.Y. *La Peinture Turque d'après les manuscrits illustrés. Ier Partie de Sulaymân Ier à 'Osmân II, 1520-1622*, Paris 1966, s. 32.

16. E. Blochet, *Musulman Painting XIIIth - XVIIth Century*, London, 1929, Lev. CX, CXI, CXIV-CXV, bil. CXIV.

de görülen ağaç, onaltıncı yüzyıl Safavî minyatürlerinde çok rastlanan kozalak tipi ağaçtır. Ancak burada kozalaklar çoğalmış ve daha dekoratif bir şekilde demet halini almıştır. Keskin konturlarla sınırlanmış olup çok düzgün ve muntazam bir şekil gösterir. Bazan 29v deki minyatürde (Resim: 2) görüldüğü gibi ağaçların üstü yıldız ve rozetlerle süslenir. Yaprak kümelerinin etrafını da sarı bir şerit çevirir. Aynı tip zemin ve sarı yıldızlarla süslü kozalak ağaçların benzerlerini Metropolitan Museum'da bulunan 1522-23 yıllarında Buhara'da yapılmış olan Sa'di'nin *Bustan*'ındaki minyatürlerde de buluruz¹⁸. Bu manzaralar yazmanın 62r (Resim: 3), 66v (Resim: 4), 73v (Resim: 5), 83v, 91r (Resim: 7), 94r, 103v (Resim: 8), 290r (Resim: 13), 428r¹⁸ gibi birçok sayfalarındaki minyatürlerinde yer alır.

Rustem'in Akfil ile mücadelesini gösteren minyatürde (66v, Resim: 4) mimarî ile manzara birlikte görülür. Solda yeşil otların arasında öbek öbek çiçeklerin bulunduğu bir bahçe yer alır. Bunların geri plânında altın yaldızla kaplanmış gök yüzünde silüet teşkil eden penbe ve beyaz çiçekli iki bahar ağacı bulunur. Bina zengin tuğla ve çini kaplamalı bir süsleme gösterir. Açık pencere ve kapıdan bakan bazı şahıslar boğuşmayı izler. Balkonun gerisinde mavi kalem işleriyle süslü duvar görülür. Böylece resim Safavî resminde görülen mimarî ve bahçe bileşimlerini hatırlatır.

Yazmanın en ilgi çekici minyatürlerinden birisi de Siyavuş'un ölümünü tasvir eden sahnede görülür (147r, Resim: 10). Geleneksel olarak açık havada yer alan bu sahne burada bir mimarî içinde gösterilmiştir. Bina ortada eyvan ve yanlarda kapı bölümleri olmak üzere üç bölümlü bir kesit gösterir. Ortadaki sivri kemerli eyvan hiçbir derinliği olmayan süsleyici bir satih halindedir. Kapıların ve tahta kepenkli pencerelerin iki yanında ve duvarların altında çini kaplama levhaları görülür. Ana eyvanda çinilerin üst kısmında beyaz zemin üzerine kırmızı ve mavi baklava şekilli dilimli madalyonlar yer alır. Eyvan zemininde serili bir yatak ve Siyavuş'un kanının akıtıldığı kap odadaki yegane eşyalardır. Çinilerin üst kıs-

17. V.J.S. Wilkinson, B. Gray, *The Shâh-Nâmâh of Firdausi*, London, 1931, Lev. III de Anka kuşunun Zal'i babasına getirmesini tasvir eden minyatürde bu tip kayalar görülür.

18. E. Grube, *Y.Z.E.*, s. 192-193, Lev. 46 (1-3).

mında tuğla ve şük süslemeli bir bina fasadı görülür. Sağ kanattaki kapı ve pencereler kapalıdır, soldaki kapı ve pencereden ise olayı izleyen kadın başları içeriye bakar. Bütün bu mimarî olaya bir kulis teşkil eder ve esas olay kulisin önündeki taş avluda cereyan eder. Gerek manzara işlenmesi, gerekse mimarî dekor nakkaşın ince bir süsleme zevkine sahip olduğunu gösterir.

Yazmanın minyatürlerinde Behzad'ın tiplerini hatırlatan yuvarlak dolgun çehreli insan tiplerinin (Resim: 3) yanı sıra, uzunca oval yüzü sakallı tipler de dikkati çeker (Resim: 13). Yüz rengi biraz buğdayımsı olup Safavî tiplerinden farklıdır. Bu bakımdan o devrin Özbek tiplerini canlandırması tabiidir. Dara'nın ölümünü tasvir eden minyatürdeki tipler (428r) eğer bu sahnenin ilham aldığı H. 1485 no.lu Safavî *Şehname*'sinin aynı konulu minyatürü ile karşılaştırılırsa aradaki farklar açıkça görülür¹⁹. Özbek eserindeki tipler genellikle küçük, ince ve zariftir. Hareketler kukla gibidir. Fakat bazan daha iri yapılı insan figürleri de bulunur. Bahram'ın Çin hakanını tutsak almasını tasvir eden minyatürde (507v) koyu renk yüzü, tıknaz ve basık figürler böyledir. Bu belki de sanatçının ayrı etnik tipleri tasvir etmesinden ileri gelir. Çünkü yazmanın tümünde belli bir üslup ayrılığı görülmez. Yazmanın 73r (Resim: 5) ve 290r (Resim: 13) sayfalarındaki savaş sahnelerinde örgü zırhların yanında onbeşinci yüzyıla izafe ettiğimiz H. 1509 no.lu *Şehname*'de görülen²⁰ zırhlara benzer sivri yakalı, yatay tabakaların dikey şeritlerle kesildiği bir zırh tipi görülür. Yatay tabakalar gümüş, dikey şeritler ise altın yaldızla işlenmiştir. Bazı zırhların arkasında da rozet gibi kocaman süsler görülür. At zırhları da çok ince bir şekilde işlenmiştir. Bunlar kare sahalara ayrılıp içleri ayrıca süslerle doldurulmuş olup kuyumcu işçiliği gibi ince bir işçilik gösterir. Süslemede altın yaldız geniş ölçüde kullanılmıştır.

Bu Buhara eserinin minyatürlerinde merkezî tip kompozisyon esas teşkil eder. Siyamek'in dev ile mücadelesini tasvir eden minyatürde (18v, Resim: 1) boğuşma resmin ön plânında ve ortada cereyan eder. Solda Siyamek'in ordusunu temsil eden atlılar, sağda da ellerinde taş ve hayvan bacaklarını silâh olarak taşıyan devler

19. G. İnal, *Y.Z.E.*, s. 512-14.

20. A.Y., «Topkapı Müzesindeki Hazine 1509 no.lu *Şehname*'nin Minyatürleri», *Sanat Tarihi Yılığ*, III (1969-70), s. 197-221, Resim: 13.

ordusu yer alır. Siyamek ile devin üst kısmındaki boş sahaya da Siyamek'in atı yerleştirilmiştir. Hayvanın vücudu enteresan bir burkulma gösterir ve resmin gerisinden ön plâna doğru fırlayacakmış intibamı bırakır. Böylece, seyircinin gözünü ön plânda cereyan eden olaya iter. Tıpkı Resim: 10 da Siyavuş'un ölümünü tasvir eden minyatürde olduğu gibi önemli olay resmin ön plânında ve ortada gösterilmiş olup gerideki motifler bu olayı belirtecek şekilde ayarlanmıştır. Siyavuş sahnesinde de soldaki seyirci kadınlar olaya dikkati çeker ve gerideki mimarî'nin eyvanı ortadaki ana motifi belirtmeye yardım eder. Zahhak'ın Demavend dağına mihlanmasını tasvir eden minyatürde de (Resim: 2) ortada simetrik duran kayaların önünde mihlı Zahhak görülür. Akvan'ın Rustem'i bir kaya parçasının üstünde suya doğru götürmesini tasvir eden minyatürde (227v, resim: 11). Akvan dev resmin tam ortasında yer alır. Dara'nın ölümünü tasvir eden minyatürde de²¹ İskender ve Dara motifi ortadadır. Neveer ile Afrasiyab'ın savaşını (73r, Resim: 5) ve Keyhusrev'in Afrasiyab ile savaşını (290r, Resim: 13) tasvir eden minyatürlerde kompozisyon motiflerin, yani savaşçı atlıların yukardan aşağıya iki taraflı dizilmesinden meydana gelir. İlk minyatürde savaşçılar yukardan aşağıya üç sıra halinde dizilmiştir. Üstte üç aşağıki sıralarda ise ikişer savaşçı görülür. Aşağıdaki savaşçılar resmin orta kısmında kapışmış mücadele ederken tasvir edilmiştir. Böylece, yine, resmin orta eksenini muhafaza edilmiştir. Üç atlı sırasına uygun olarak tepeler de üçlü bir düzen gösterir. İkinci minyatürde ise alttaki savaşçı sırasının üstünde iki ordunun karşılaşması görülür. Taraflar figür kümeleri halinde gruplanmıştır. Üstte tepenin gerisinde görünen savaşçılar ise yine satıhta üç sıralı bir düzen meydana getirir. Sahnede dikkati çeken bir husus da sanatçının boş satıhlardan kaçınmamasıdır. Keyhusrev ile Afrasiyab ordularının arasındaki saha ortada boş bırakılmıştır. Aynı özellik Çin hakanının tutsak alınması (217r) sahnesinde de görülür. Rustem'in İsfendiyar'ı vurmasını tasvir eden minyatürde (395r) figürler ön plânda yer alır ve arka kısım sırf boya ve altın yaldız sürülerek boş bırakılmıştır. Bahram Gur ile Azade'yi yaban eşiği avında gösteren minyatürde de (478v, Resim: 15) resmin sol ve yukarı kısmı aynı şekilde boştur. Buhara yazmalarında çok görü-

21. Bak not 1.

len bu özellik sathın sırf boya ve altın yaldız kullanılarak kıymetlendirilmesini ifade eder.

Hız. 1488 no.lu Özbek Şehname'si bütün bu özellikleriyle, bilhassa manzaranın işleniş yönünden Timurlu ve Timurlu sonrası Herat üslûbunun kendine özgü bir devamı sayılabilir. Detayın işlenmesi bakımından bir kuyumcu işçiliği gösteren, ahenkli münhaniler yapan, üstü ince ince, tel tel, ters (V) şeklindeki bitkilerle veya şuraya buraya serpiştirilmiş taşlarla bezenmiş tepeler bu manzaların hakim unsurudur. Bazan düz bir altın yaldız tabakası tepelerin yüzeyini kaplar. Manzaların en göz alıcı unsuru canlı renklere boyanmış büklüm büklüm ondüleli gibi işlenmiş kayalardır. Çok muntazam işlenmiş kozalak ağaçlar, demet halini almıştır. Figürler küçük ve zariftir. Kalabalık kompozisyonlar görülse bile, figürlerin aralarında ve arkalarında gördüğümüz gibi daima boş sahalardan bulunur.

Bu tip manzara üslûbunun en erken örneklerinden biri, Paris'te Millî Kitaplıkta bulunan ve bir sayfada Muhammed el-Harevî tarafından 909 H./1504 M. yılında Belh'te tamamlandığı kaydı taşıyan, bugün Millî Kitaplık, Louvre ve Metropolitan (13.160.1,3,4) müzelerinde dağınık yapraklar halinde bulunan Emîr Husrev Dihlevî'nin *Dîvan*'ının minyatürleridir²². Aynı üslûpta minyatürler taşıyan ikinci bir yazma yine Metropolitan Museum'da (11.134.2) muhafaza edilen Mîr 'Alî el-Hüseynî tarafından 929 H./1522-23 M. yılında Buhara'da kopya edilmiş Sa'dî'nin *Bustan* adlı eseridir²³. Bu yazmada Dara ile çoban'ı tasvir eden minyatürde²⁴ zemine serpili taşların yanı sıra, tam tepede ortada görülen demet gibi kozalak ağaç Hazine 1488 no.lu yazmada gördüklerimizle aynı tiptir. Bu benzerlikler H. 1488 no.lu yazmada 1564 tarihlerinde kullanılan bu üslûbun yüzyılın ilk yarısından itibaren Buhara'da uygulandığını gösterir.

Metropolitan Museum'da bulunan (13.228.7) ünlü Nizamî *Hamse*'sinin 931 H./1524 M. tarihli minyatürleri²⁵ Tebriz'e izafe edilmekle beraber, aynı üslûbu gösterir. 'Alî Şîr Neva'î'nin Paris'te Millî

22. E. Grube, *Y.Z.E.*, s. 195, Lev. 57-59.

23. Bak not 18.

24. E. Grube, *Y.Z.E.*, Lev. 46-1.

25. *A.E.*, s. 195-196, Lev. 61-66.

Kitaplıkta bulunan 1526 tarihinde Herat'ta yapılmış *Dîvan*'ının minyatürleri (suppl.turc.316)²⁶ yine bu üslûptadır. Özellikle, İskender ile Dara arasındaki savaşı tasvir eden minyatürde²⁷ birbirlerine paralel tepeler, yerlere serpili taşlar ve kozalak ağaçlar bu üslûbun en bariz unsurlarıdır. Elimizdeki yazmalar bu üslûbun hem Herat hem de Buhara'da yapıldığını gösterir. Eğer Metropolitan Hamse'si gerçekten Tebriz'de yapılmışsa, o zaman Özbek işgâlinde sonra Herat'ta çalışan sanatçılardan bir kısmının Tebriz'e kaçtığını diğerlerinin de Buhara'ya götürüldüğünü düşünebiliriz.

Neva'î'nin *Dîvan*'ı istiladan kurtulan ve Herat'ta kalan sanatçıların eseri olabilir. O halde bu üslûp Herat'ta faaliyette bulunan bir atölyenin Özbek istilasından sonra dağılan sanatçıların eseri olmalıdır. Değişik merkezlerde aynı üslûp özellikleri taşıyan minyatürlerin görünmesi bunu açıklar.

Paris'te Millî Kitaplık'ta bulunan (suppl.pers.985) Nizamî'nin *Mahzen el-Esrar* adlı 1545 tarihli Buhara'da yapılmış mesnevisinin minyatürleri²⁸ bu üslûbun onaltıncı yüzyıl ortalarında Buhara'da hâlâ yaşadığını gösterir 1564 tarihli ve H. 1488 no.lu Özbek *Şehname*'si böylece Herat menşeli dekoratif üslûba bağlanır.

Yazmanın minyatürlerindeki zarif ve dekoratif üslûbun yanı sıra sahnelerin ikonografya karakteri de büyük bir önem taşır. Eserin üslûp bakımından bazı paralelleri bulunmakla beraber ikonografya paralelleri bulmak zordur. Bunu görmek için *Şehname*'lerde sık sık tasvir edilen bazı hikâyelerin bu eserde nasıl ele alındığını incelemek gerekir. Eserin minyatürlerinden Dara'nın ölümünü tasvir eden (428r) minyatür daha önceki bir çalışmamızda gösterdiğimiz gibi H. 1485 no.lu ve 1522 tarihli bir *Şehname*'deki (382r) tasvirin kalıbını kopya eder²⁹. Anlaşıldığına göre belki de Herat'ın 1535 te ikinci kez Özbeklerin eline geçmesi sırasında şehirde bulunan bazı minyatürlü yazmalar da sanatçılar gibi Buhara'ya getirilmiş ve belki de o zaman çok ünlü olan bu Safavî kalıbı da Özbek sultanınca beğenilip kendi *Şehname*'sinde kopya edilmişti. Ancak bunun dışında kalan diğer minyatürler ikonografya bakımından oldukça değişik bir davranış gösterir.

26. E. Blochet, *Y.Z.E.*, Lev. CXXII-CXXV.

27. *A.E.*, Lev. CXXV.

28. Bak not 16.

29. Bak not 19.

Bu sahnelerden bir tanesi Keykavus'un göğe çıkmasını tasvir eden minyatürde (103v, Resim: 8) görülür³⁰. Bu hikâyenin geleneksel tasvirleri, özellikle onbeşinci yüzyıl tasvirleri, Keykavus'u elinde ok ve yayı ile tahtını taşıyan çaylaklarla birlikte gök yüzüne yükselirken aşağıda onu hayretle izleyen seyircileri gösterir. H. 1507 no.lu ve 900 H./1494 M. tarihli bir Akkoyunlu *Şehname*'sinde (81v, Resim: 17) bu tipin kalıbı görülür. Onaltıncı yüzyılda bu kalıpta bazı değişimler olmuş ve H. 1485 no.lu Safavî *Şehname*'sinde görüldüğü gibi bazan Keykavus'un yanına oğulları da eklenerek taht iniş anında gösterilmiştir³¹. Buhara *Şehname*'sinde ise Keykavus'u elinde ok ve yayı aşağıda çaylakların ittiği tahtı ile bir tepenin önünde göğe yükselirken tasvir edilmiştir. Bu sade tasvir tarzına H. 1482 no.lu ve 939 H./1533 M. tarihli bir Safavî *Şehname*'sinde de (79v, Resim: 18) rastlanır. Burada Keykavus bulutlar arasında gösterilmiştir. Sahnenin diğer bir benzeri ise H. 1509 no.lu tarihsiz bir *Şehname*'de görülür (61r, Resim: 20)³². Yazmanın minyatürlerinde görülen bu motif azalması ve ekonomik davranış Rustem'in Akvan dev tarafından suya götürülmesi sahnesinde (227v, Resim: 11) çok daha açık olarak görülür. Rustem ile Akvan devin hikâyesinden en sık tasvir edilen bu an³³ çok defa bir su ve kaya motifini de ihtiva eder. Bu eserde ise bütün minyatür sahası cepheden görünen ve diz kapağı koşusu halinde tasvir edilen koca bir dev ve onun taşıdığı kayada uzanmış Rustem figürü tarafından kaplanmıştır.

İkonografya bakımından çok farklı tasvir edilen diğer bir sahne de Siyavuş'un öldürülmesini tasvir eden minyatürde görülür (147r, Resim: 10). Onbeşinci ve onaltıncı yüzyıllarda farklı kalıplarla tasvir edilen bu sahne daima açık havada cereyan ederken

30. Bu olayın hikâyesi için bak: N. Lugal, *Şehname Tercümesi*, Ankara, 1967, II, s. 197-202; *The Shāhnāma of Firdausī*, translated into the English by A.G. Warner and E. Warner, London, 1905-25, II, s. 102-104.

31. Bak not 19, Resim: 4. Hikâyenin bazı tasvirlerinde ise Keykavus'un tahtının etrafındaki mızraklara asılı dört et parçası yerine kubbeli bir tahtın içinde ipe asılı bir hayvan gövdesi görülür. Bu tipin nereden türediği belli değildir. Bir örneği Metropolitan Museum'daki bir *Şehname* sayfasında (20.120.239) görülür. Bak: E. Grube, *Muslim Miniature Painting...*, Resim: 36.

32. Bu *Şehname* için bak not 20.

33. Yazar doçentlik tezinin 443-449 sayfalarında Topkapı *Şehnameleri* dolayısıyla bu konunun ikonografyasını tartışır.

gösterilmesine rağmen³⁴ burada bir mimarî dekor içinde yer alır ve tek bir cellad figürü kullanılır. Bu tasvir tarzı hikâyenin yazarca bilinen tek örneğidir. Daha sonra yapılan Buhara *Şehname*'lerinde, siyah konturlu *Şehname*'lerde, eski kalıp muhafaza edilip sahne açık havada gösterildiği halde, burada niçin bir iç mekanın tercih edildiği cevabı aranması gereken bir sorudur. Revan 1544 no.lu ve 983 H./1575 M. tarihli Buhara *Şehname*'si³⁵ (125v, Resim: 21), farklı bir üslûpta on yıl daha geç yapılmış bu başka Buhara *Şehname*'si, konservatif kalıba sadakat gösterirken, '*Abdullah Han Şehname*'sinin bir saray dekoru kullanması onun farklı bir gelenek veya modelden faydalandığını gösterir.

Rustem'in Bijen'i kuyudan kurtarması (247r, Resim: 12) *Şehname*'nin en çok tasvir edilen hikâyelerinden biridir³⁶. En erken resimli tasviri onüçüncü yüzyıl Selçuklu devrine kadar uzanan ve en erken örneğini Freer kupasında³⁷ bulduğumuz bu sahne çeşitli şekillerde tasvir edilmiştir. Esas motifleri Rustem, Bijen, sevgilisi Menije ve Rustem'in yedi şövalyesinden ibaret olan bu hikâyeye resme aktarılırken, bazan biri, bazan da birkaçı hikâyeden silinirler. Resim: 12 deki tasvirde de sahneden Menije'nin eksik olduğu görülür. Yedi şövalyeden sadece beşi ve dört atı gösterilmiştir. Dikkati en çok çeken husus kuyunun aldığı şekildir. Kuyu uzun boyunlu bir şişe şeklinde tasvir edilmiş olup Rustem tepede ipe Bijen'i yukarı çekerken gösterilmiştir. Sağda ortası delik bir tekerlek halinde kuyuyu mühürleyen taş görülür. Sahne düzeni ve motiflerin tipik şekilleri bakımından bu sahne tanıdığımız ikonografya kalıbından farklıdır. Yine daha sonraki Buhara *Şehname*'lerinde, Revan 1544 no.lu yazmada (201v, Resim: 22) ve Hazine 1487 no.lu *Şehname*'de (188v) görüldüğü gibi Menije resme dahil edilmiş ve sahne daha sadeleştirilmiştir. Bu eserlerde kuyu da armut biçimi bir delik halinde gösterilmiş olup farklı bir karakter taşır.

Siyavuş'un ateşten geçmesini tasvir eden minyatürde (125v,

34. Bu konunun farklı tasvirleri için bak not 19, s. 507.

35. F.E. Karatay, *Y.Z.E.*, No. 362, s. 135. Bu eser yanlışlıkla Hazine no.su altında gösterilmiştir.

36. Bu hikâyeye için bak: Olayın hikâyesi için bak N. Lugal, *Y.Z.E.*, IV, s. 252-353, bil. 348; *The Shāhnāma of Firdausī...*, III, s. 287-344, bil. 344.

37. Bak: G.D. Guest, «Notes on the Miniatures on a Thirteenth Century Beaker», *Arts Islamica*, X (1943), s. 148-152.

Resim: 9) Keykavus'un olayı at sırtında seyrettiğini belirten *Şehname*' metninin aksine³⁸ hükümdar Türkmen *Şehname*'lerinde kullanılan kalıba uygun bir tarzda karısı Sudabe ile birlikte olayı balkondan izlerken gösterilmiştir. Hazine 1508 no.lu ve 902 H./1496 M. tarihli Akkoyunlu *Şehname*'sinde³⁹ (130v, Resim: 23) görülen geleneksel Türkmen kalıbı burada farklı poz ve kıyafetteki figürler ve bazı detay değişimleriyle uygulanmıştır.

Resim: 15 de (478v) görülen Bahram Gur'un yaban eşeklerini avlaması sahnesinde hükümdarın gözdesi Azade elinde çalgısı bir tepenin ardından olayı izlerken gösterilmiş ve ona iki seyirci motifi daha eklenmiştir. Biz bu özelliği H. 1509 no.lu *Şehname*'de de görmüş ve eski bir yazımızda incelemiştik⁴⁰. Nizami'nin *Hamse*'lerinde de Azade tepe gerisinde gösterildiğinden gerek 1488 gerekse 1509 no.lu *Şehname*'lerde *Hamse* ikonografyasının etkisi olması mümkündür.

İkonografya bakımından en ilgi çekici sahne Şaghad'ın Rustem tarafından öldürülmesi sahnesidir (405v, Resim: 14). Bu sahne, *Şehname*'nin baş kahramanı Rustem'in ölümünü temsil etmesi bakımından, destanın en çok tasvir edilen hikâyelerinden biri olmuştur. Hikâyeye göre Şaghad Rüstem'in üvey kardeşiydi, ve Kabul kralının da damadıydı. O zamanlar Kabul Rustem'e vergi veriyordu. Kral ve Şaghad bu vergiden kurtulmak için bir plân hazırladılar. Şaghad, Kabul kralının kendisini tahkir ettiği yolunda Rustem'e bir şikâyet getirdi. Rustem de yanına yüz şövalye alarak kraldan intikam almaya gitti. Kabul kralı Rustem'den özür dileyerek onu ava davet etti. Av sahası önceden keskin kılıç ve mızraklarla çevrili gizli çukurlarla doldurularak Rustem'e tuzak hazırlandı. Rustem, atı Rahş ve yüz şövalye bu çukurlara düştüler. Şaghad'ın tuzağını anlayan Rustem, ondan son bir dilekte bulunarak ok ve yayını istedi. Şaghad bu dileği yerine getirir getirmez, Rustem yayını gerdi ve Şaghad'a nişan aldı. Şaghad korkudan bir ağacın arkasına saklanmıştı fakat Rustem okuyla Şaghad'ı ağaca mıhlıyarak ölmeden önce son düşmanını da hakladı⁴¹.

38. Bu olayın hikâyesi için bak: N. Lugal, *Y.Z.E.*, II, s. 405-410; *The Shāhnāma of Firdausi...*, II, s. 200-201.

39. F.E. Karatay, *Y.Z.E.*, No. 347, s. 130-131.

40. Bak not 20, s. 213-216.

41. Bu olayın hikâyesi için bak: *The Shāhnāma of Firdausi...*, V, s. 261-273.

Bu popüler hikâye *Şehname*'lerde çeşitli şekilde tasvir edilmiştir. Ancak hikâyenin en çok kullanılan kalıbı Türkmen *Şehname*'lerinde hemen aynen kullanılan ve Rustem'i çukurun içinde mızraklara saplanmış olduğu halde gerideki ağacın arkasına gizlenen Şaghad'ı öldürmesini tasvir eden kalıptır. Bunun klasik bir örneğini H. 1508 no.lu *Şehname*'nin 401v deki minyatüründe görüyoruz (Resim: 24). Sahne onbeşinci yüzyılda bu kalıpla tasvir edilirken onaltıncı yüzyılda birden farklı kalıplar ortaya çıkmıştır. Hikâyenin o devre kadar sahneye katılmayan motifleri de tasvir edilerek kalıp zenginleştirilmiştir. H. 1475 no.lu Kazvin-Şiraz geleneğinde yapılmış *Şehname*'nin minyatüründe⁴² (318v, Resim: 25) Kabul ordusu da sahneye katılmıştır. H. 1502 no.lu Isfahan *Şehname*'sinde⁴³ ise onyedinci yüzyılda kullanılan bir kalıp görülür. Resim: 26 da (411r) görülen minyatürde Rustem çukurdan kurtulmuş kenarda okunu fırlatırken gösterilmiştir. Rahş da çukurdan çıkmış olup çukurda mızraklara saplanmış bir asker ise Rustem'in yüz şövalyesini temsil etmektedir. Görüldüğü gibi Safavî devri bu hikâyeyi Türkmenlerden farklı şekilde resmetmiştir. H. 1488 no.lu Özbek *Şehname*'si ise geç devir *Şehname*'leri gibi farklı bir kalıp kullanması bakımından ilgi çekicidir. Burada (405v, Resim: 14) Rustem Isfahan örneğinde olduğu gibi, çukurdan çıkmış kenarda diz çökmüş ve okunu Şaghad'a fırlatarak onu ağaca mıhlamıştır. Fakat Rahş çukurun içindedir. Bu sahnenin en yakın benzerini H. 1509 no.lu *Şehname*'nin 225v sayfasındaki minyatürde buluruz⁴⁴. Bundan önceki sahnelerde de H. 1488 Buhara Özbek *Şehname*'si ile H. 1509 no.lu *Şehname* arasındaki benzerliklere temas etmişim. Zırh tipleri, Keykavus, Bahram Gur ve Azade sahnelerindeki ikonografya benzerlikleri ve Şaghad'ın ölümü sahnesindeki yakın benzerlik, özellikle Rustem'in pozunu iki eser arasında bir bağ göstermekte ve nerede yapıldığı belli olmayan H. 1509 no.lu *Şehname*'nin bir Özbek

42. F.E. Karatay, *Y.Z.E.*, No. 366, s. 136. Eserin minyatürlerinde eflatunumsu penbe kayalar ve penbe, bej zemin rengi 16. yüzyıl ortalarında ve ikinci yarısında Şiraz'da çok görülen bir üslûba işaret etmekle beraber bazı figür tipleri ve günlük hayattan alınma motifler Kazvin-Meşhed özelliklerini taşımaktadır.

43. *A.E.*, No. 373, s. 137. Bu *Şehname*'nin minyatürlerinde Rıza 'Abbasi üslûbunda figürler ve çember, L ve diyagonal hareketli kompozisyonlar en göze çarpan özelliklerdir.

44. Bak not 20, Resim: 14.

eseri ve Buhara'da yapılmış olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Şahhad'ın ölümü sahnesinin ikonografyasının bir Özbek atölyesi kalıbı olması çok muhtemel gözükmektedir. H. 1514 no.lu Buhara *Şehname'si* (455v, Resim: 17) ile Revan 1544 no.lu *Şehname* (389r) bu kalıbın devamlı olarak onaltıncı yüzyıl sonuna kadar Buhara atölyelerince kullanıldığını gösterir. Böylece, H. 1509 no.lu *Şehname* bir Özbek geleneğine bağlanabilir. Ancak, bu hususta biraz ihtiyatlı davranmak gerekir, çünkü eser üslûp bakımından çok farklıdır ve onbeşinci yüzyıl sonunda Mısır'da yapılmış bir *İskendername'nin* minyatürleriyle de yakın benzerlikler gösterir⁴⁵. Değişik bir çevrenin malı olduğu anlaşılan H. 1509 no.lu yazmanın minyatürlerini belli bir atölyeye mal edebilmek için şimdikinden daha çok bilgiye ihtiyacımız vardır.

Buhara *Şehname'sinde* bu tip değişik kalıpların ortaya çıkması belki bulunduğu çevre ile ilgilidir. Değişik Siyavuş, Bijen, Şahhad ikonografyaları belki de *Şehname'nin* Buhara yöresindeki çeşitli yorumları ile açıklanabilir. Pencikent'te ortaya çıkarılan duvar resimlerinde Rustem ve İsfendiyar'ın hayatına ait olduğu söylenen sahneler⁴⁶, onuncu yüzyılda Buhara'da Siyavuş'un hayatına ait halk hikâyelerinin ozanlarca söylenmesi⁴⁷ bu yörenin klasik geleneğin dışında başka bir *Şehname* geleneğine de sahip olabileceğini ima eder.

Bu değişik ve belki de yöresel tasvirlerin yanı sıra bu eserde Siyavuş'un ateşten geçmesinde olduğu gibi bazı geleneksel kalıpların da kullanıldığına yukarıda işaret etmiştik. Bu kalıplar özellikle üç sahnede, ünlü nakkaş Behzad'ın kalıplarıyla bir benzerlik gösterir. Bunlardan en önemlisi Rustem'in atı Raş'ı yakalamasını tasvir eden minyatürde (81r, Resim: 6) görülür. Raş'ı yakalayan Rustem motifi ve sahnede görülen tayını emziren at ve diğer at motifleri Sultan 'Ali el-Katip tarafından 893 H./1488 M. yılında Hüseyin Baykara için hazırlanan ve bugün Kahire Millî Kitaplığında bulu-

nan *Bustan'ın* Behzad tarafından resimlenen Dara ve Çoban sahnesindeki⁴⁸ kalıpları aynen tekrarlar. Bu kalıp Buhara *Şehname'sinden* daha önce 1522-23 yılında yine Buhara'da yapılan Metropolitan Museum'daki *Bustan'ın* Dara ve çoban minyatüründe de⁴⁹ kopya edilmiş ve Özbek resmine girmişti. Diğer yandan Sa'di'nin *Bustan'ının* Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan ve 1583 de Buhara'da yapılan Revan 931 no.lu bir kopyasında⁵⁰ aynı kalıptan hareket edildiği görülür (22r). Böylece, Behzad'ın kalıbı Herat'ın Özbekler tarafından alınması ve sanatçı transferi ile onaltıncı yüzyıl başından sonuna kadar Buhara atölyelerince kullanılmış ve bu sultanî yazmaya da girmiştir. Behzad minyatürleriyle yakınlık gösteren ikinci minyatür Rustem'in ejder ile mücadelesi sahnesinde (91r, Resim: 7) göze çarpar. Minyatür Londra'da British Museum'da bulunan (Add. 25.900) ve bazı minyatürleri Behzad'a izafe edilen Nizamî *Hamse'sindeki* Bahram'ın ejderle mücadelesini tasvir eden minyatürle⁵¹ akrabalık gösterir. Rustem ve Bahram'ın duruşları ve ejderin yerleştiriliş tarzı iki yazmada da aynı olmakla beraber arada bazı küçük farklar göze çarpar. Behzad'ın minyatüründe ejder kayaların arasındaki bir oyuktan çıkar ve bir ağaç gövdesine sürünerek kahramana meydan okur. Bahram ise ok ve yayını germiş ejdere fırlatmak üzeredir. Buhara *Şehname'sinde* ise ağaç görülmez. Ejder oyuktan çıkmış ve kahraman tarafından başı kesilmiş olarak tasvir edilmiştir. Rustem'in elinde de kılıç vardır. British Museum'da bulunan diğer bir *Hamse'deki* (Or. 6810, s. 157) Bahram Gur'un ejderi öldürmesini tasvir eden minyatür⁵² ise yine Behzad'a izafe edilmiş olup Buhara *Şehname'sinin* Bahram Gur'u yaban eşiği avında gösteren minyatürünün (478v, Resim: 15) kalıbını teşkil eder. Aradaki konu farkına rağmen, tepenin gerisine yerleştirilen üçlü grup Buhara yazmasında ufak farklarla ters çevrilip kullanılmıştır. Bu saydığımız örnekler Buhara'da Behzad geleneğinin onaltıncı yüzyıl sonunda bile tutulduğunu ve sultanî eserlerde de kullanıldığını gösterir.

48. Binyon, Wilkinson, Gray, *Y.Z.E.*, Lev. LXIX, 83b.

49. Bak not 24.

50. F.E. Karatay, *Y.Z.E.*, No. 570, s. 195-196.

51. B. Gray, *Persian Painting*, Geneva, 1961, s. 112 deki Resim: I, Stehoukine, *Les Peintures des manuscrits timurides...*, Lev. LXXXII.

52. I. Stehoukine, *Y.Z.E.*, Lev. LXXXIII.

45. Üniv. kitaplığı T. 6044. Eser Memlük emiri Timur Boğa'nın mabeyincisi Seyfi 'Ali bey'in hazinedarı Hoşkadem b. 'Abdullah için yapılmıştır. Bak: I. Stehoukine, F.E. Karatay, *Les Manuscrits orientaux illustrés de la Bibliothèque de L'Université d'Istanbul*, Paris, 1933, s. 50-51.

46. A.M. Belenitski, *Sculptura i Zhivopis Drevnego Pianjikenta*, Moscow, 1959; A.Y., Central Asia, Geneva, 1968, s. 188, pls. 137-138.

47. J. Rypka, *History of Iranian Literature*, Dordrecht, 1968, s. 153.

'Abdullah Gazi Bahadır Han'ın *Şehname*'si gerek üslup gerekse ikonografya bakımından Özbek minyatür sanatının çok önemli bir aşamasını gösterir. Manzara ve ikonografya kalıplarında kuvvetli Herat ve Behzad etkisi göstermekle beraber, bir takım yeni kalıplar da ortaya konmuş, belki de yöresel tasvir ve anlatımlardan faydalanılmıştır. Bütün bunların yanı sıra bu minyatürlerde Buhara'ya has sade kompozisyonlar, altın yaldızın satıh halinde vurulması, ve bu sadeliğin yanı sıra detayda kuyumcu işçiliği ve parlak canlı renkler eserin belki de Buhara saray atölyesinin en ünlü çalışmalarından biri olduğunu ortaya koymaktadır.

'Abdullah Han *Şehname*'si ile aynı kalitede olmamakla beraber aynı üslup özelliklerini taşıyan bazı Buhara yazmaları dünya koleksiyonlarına dağılmış bulunuyor. Topkapı Müzesinde bulunan H. 1594 no.lu *Timurname*, R. 897 no.lu *Tuhfat el-Ahrar* (1568 tarihli), R. 931 ve 936 no.lu ve 1583 tarihli Sa'di *Bustan*'larıyla R. 938 no.lu ve aynı tarihli Sa'di'nin *Gülistan* adlı eseri bu üslubun diğer örnekleri arasındadır⁵³. Minyatür sanatında önemli bir geleneği bulunan ve ona büyük katkılarda bulunan Özbek resim sanatının ileride daha çok aydınlığa kavuşması ve bu sanatın çeşitli yönlerinin tanıtılması muhakkak ki İslâm sanat tarihçilerini bekleyen görevlerden biridir.

53. B.W. Robinson Özbek Sultanı 'Abd ül-Aziz Bahadır Han devrinde (1541-1550) tamamlanan bir Gülistan yazmasının minyatürlerini yayınladığı bir makalesinde bu dönemde tamamlanan ve resimlenen bazı Özbek yazmalarının da listesini verir. Bak: «An Unpublished Manuscript of the Gulistan of Sa'di», *Beiträge zur Kunstgeschichte Asiens* (im *Memorian Ernst Diez*), İstanbul, 1963, s. 223-236, Bil. s. 231.

A ROYAL UZBECK SHAHNAMEH IN THE TOPKAPI PALACE MUSEUM AND ITS SIGNIFICANCE FOR UZBECK PAINTING

SUMMARY

Uzbek painting is one of the least studied topics of Islamic art. The manuscripts illustrated between the years 1500-1600 in Bukhara belong to the Uzbek period. Most of them contain a colophon stating that they were executed in Buhara. The miniatures from this period display a few different styles.

At the beginning of the sixteenth century although not certain a peculiar style seems to be practiced in this city. Figures with crooked oval faces, and mountains and rocks defined with sharp, purple splashes of brush rendering cubical shapes are the most characteristic features in these miniatures. This style appears in the following mss. in the Topkapı Museum: *Shāhnāme* of Firdausī (Revan 1549), *Khamsa* of Dihlevī dated 906 H./1501 A.D. (Hazine 798), and another *Khamsa* of the same author dated 908 H./1502-3 (Hazine 800).

After the occupation of Herat by the Uzbecks in 1507, Bukhara workshops, with the collaboration of some Herati artists, started to work in Herat style. Next to the miniatures in the style of Bihzad, there were also some executed in a very decorative and colourful manner. The *Shāhnāme* Hazine 1488 in the Topkapı Palace collection executed in 972 H./1564 A.D. in Bukhara for the library of Abū'l Ghazī 'Abd Allāh Bakhādur Khān (1557-1597), the conqueror of Samarkand, written by Muhammed Bakī al-Kātib is an example of the decorative Herat style.

The rendition of the landscape in the miniatures is most striking. The events are usually shown on a background formed by two or three hills overlapping each other vertically. One of them is usually painted in gold without having any decoration on it. This type of use of the gold paint as a smooth surface seems to be the major characteristic of Uzbek painting. Curled, colourful rocks embellish the hilly landscape. The use of a typical bright orange and a light, bright green draws attention. Next to small plants, colourful, small stones are scattered on the ground here and there. Trees are formed by bundles of cones, sometimes having yellow stars and decorations on them. The compositions are simple and clear, and they are usually arranged according to a central motif or axis. The figures with small, round faces resemble those seen in the miniatures of Bihzad. There are also some types with elongated, bearded oval faces rather dark in colour. These latter might represent the Uzbeks. The general effect of the miniatures are very decorative, colourful, and refined. All the details reveal an elegant workmanship reflecting a royal workshop.

In some miniatures such as the one on 81r (Fig. 6) depicting Rustem catching Rahsh, the painter adapts the pattern of Bihzad in the miniature depicting Dārā and the Herdsman in the manuscript of *Bustan* in Cairo National Museum. In the death of Dārā (428r) the pattern of a Safavid *Shāhnāme* (H. 1485) in the Topkapı Museum is used. Apart from these, in some compositions such as the death of Siyāvūsh (147r, fig. 10), the death of Shaghād (405v, fig. 14), Rustem rescuing Bijen (247r, fig. 12), the painter seems to use a different pattern, perhaps a pattern formed by the Bukhara painters. The pattern of the miniature depicting Shaghād killed by Rustem (Fig. 14) seems to be a local one. It depicts Rustem at the edge of the pit, in which his horse has fallen, aiming at Shaghād who hides himself behind a tree. It is completely different from the Turkman and Safavid interpretation of the story which shows Rustem fallen into the pit with his horse and aiming to Shaghād. The same pattern appears in a number of Bukhara mss. which were erroneously called Ottoman by I. Stchoukine. The Bukhara *Shāhnāme*s in the Topkapı Museum using this pattern are the following: *Hazine* 1514 (455v, Fig. 17), which was completed in 942 H./1535 in Bukhara, *Revan* 1544 (389r) dated 983 H./1576

A.D., *Hazine* 1509 (225v). This last ms. shows some common features in iconography and armours with the Bukhara school, and might very well be a work of the Uzbek workshops. There seems to be, however, also a stylistic relationship with the Mamluk miniatures which the author wants to discuss in another article.

The *Shāhnāme*s *Hazine* 1514 and *Revan* 1544 show a peculiar style with simple compositions, large figures, and sharp, black or dark contours. This style also appears in the *Shāhnāme*s H. 1487 and H. 1505, and seems to be adapted by some Ottoman mss. too.

Shāhnāme H. 1488 forms the best example of the Bukhara school with Herat origin. It is dated 1564, and the characteristics which appear in its miniatures were used by some earlier Bukhara mss. The miniatures of the *Būstān* of Sa'di copied in Bukhara in 929 H./1522-23 A.D. in the Metropolitan Museum of Art (11.134.2) and those in the *Mahzān al-Asrār* of Nizāmī in the National Library in Paris (suppl. pers. 985) executed in Bukhara in 1545 show how this style was continuously practiced in the first half of the century. It is clear that this style was used in Bukhara after the conquest of Herat. The interesting point is that it also appears in some mss. attributed to Tabriz, such as the *Khamsa* of Nizāmī in the Metropolitan Museum (13.228.7). Another manuscript, a ms. of 'Alī Shīr Nevā'ī in the National Library in Paris (suppl. turc. 316) dated 1526, and made in Herat indicates that the workshop in Herat was the major source of this style. After the sack of the city by the Uzbeks in 1507, and later in 1535 some artists were taken to Bukhara by the Uzbeks, and some escaped to Tabriz, and some seem to have stayed in the city.

Many illustrated mss. of this style are found in various museums. The *Timūrnāme* H. 1594, *Tuhfat al-Ahrar* R. 897 dated 1568, two mss. of *Būstān* R. 931 and R. 936 both dated 1583, and a ms. of *Gulistan* R. 938 also dated 1583 in the Topkapı Museum contain miniatures in this style. The *Shāhnāme* H. 1488 is, however, the most majestic of all, being a royal manuscript executed by the order of 'Abd Allāh Khān bearing his name in its colophon as well as in some miniatures. It also seems to be the *Shāhnāme* presented to the Ottoman Court in 1594 by the ambassador of the Uzbeks.

Resim 2. Hazine 1488, s. 29v. Zahhâk'ın Demavend dağına mühlamması.

Resim 1. Hazine 1488, s. 18v. Siyamek'in devle mücadelesi.

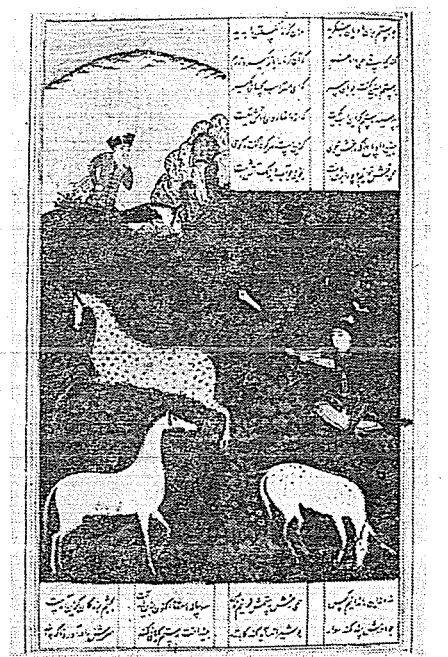
Resim 3. Hazine 1488, s. 62r. Minucihr'in önünde Zal'in Hüner göstermesi.

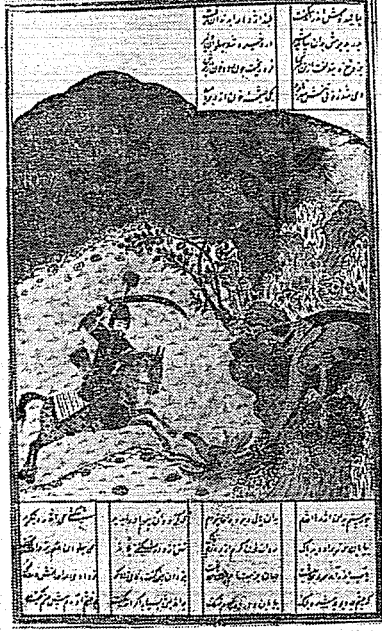
Resim 4. Hazine 1488, 66v. Rüstem'in Akfil ile mücadelesi.

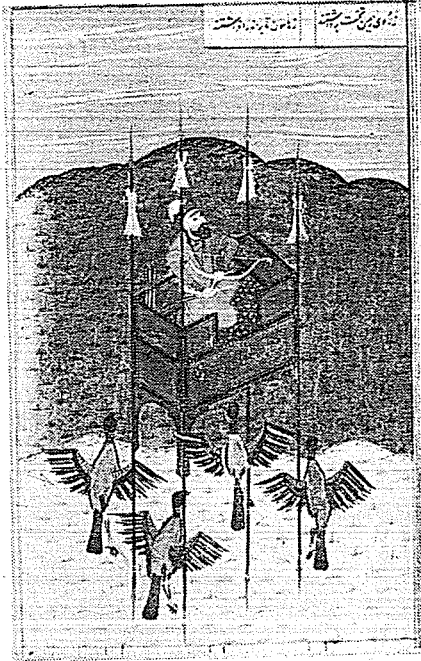
Resim 5. Hazine 1488, s. 73r. Nevder ile Afrasiyab'ın savaşı.

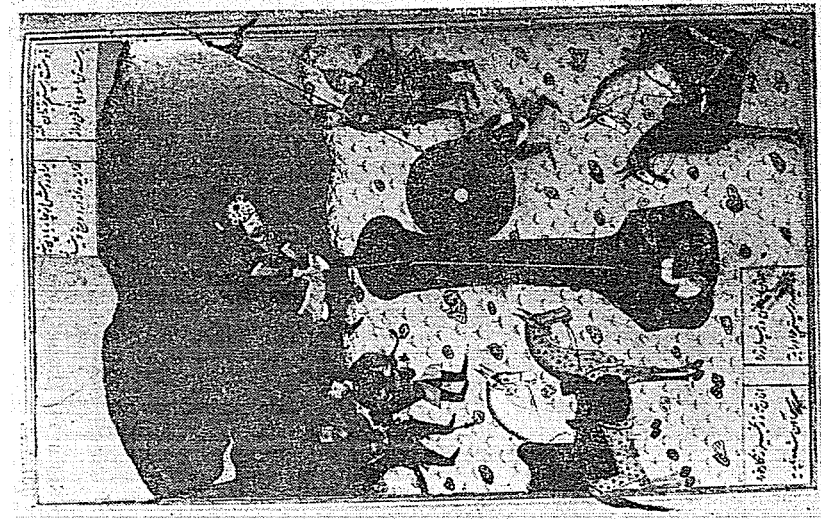
Resim 6. Hazine 1488, s. 81r. Rüstem'in atı Rahş'i yakalaması.

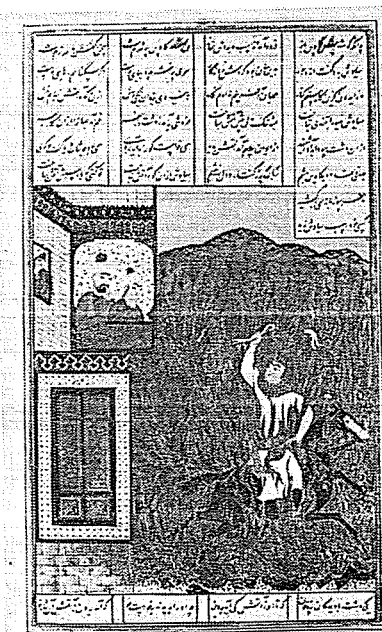
Resim 7. Hazine 1488, s. 91r Rüstem'in ejder ile mücadelesi.

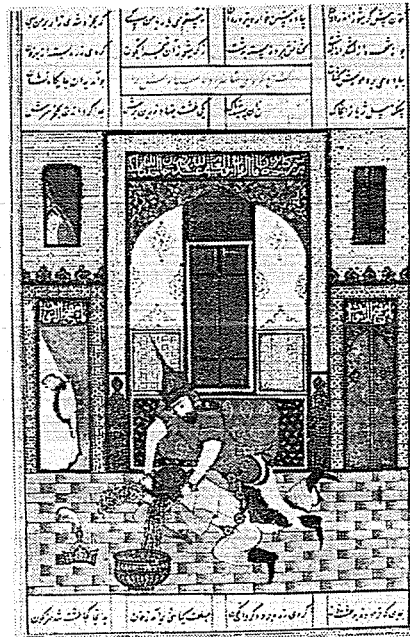
Resim 8. Hazine 1488, s. 103v Keykâvus'un göğe yükselmesi.

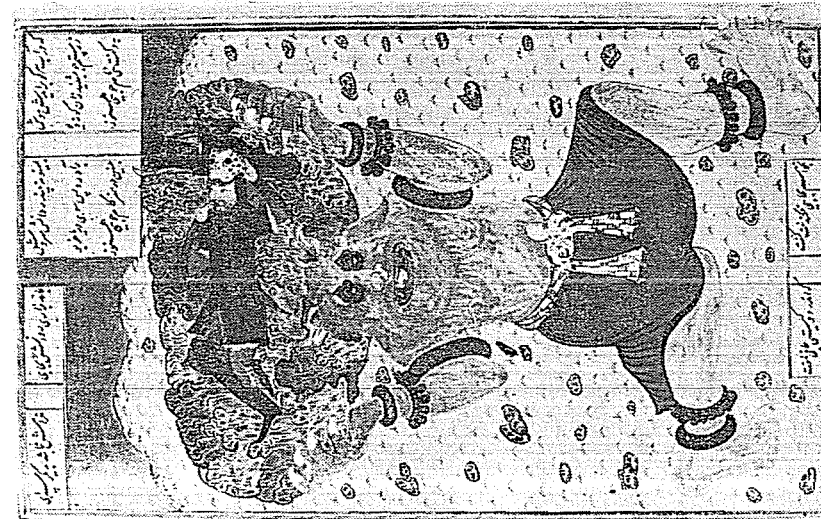
Resim 12. Hazine 1488, s. 247r Rüstem'in Bijen'i kayudan kurtarması.

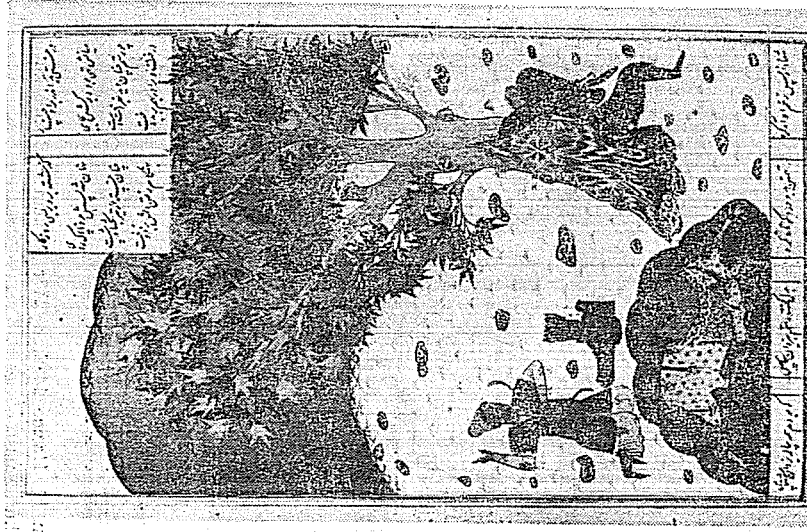
Resim 9. Hazine 1488, s. 125v Siyavuş'un ateşten geçmesi.

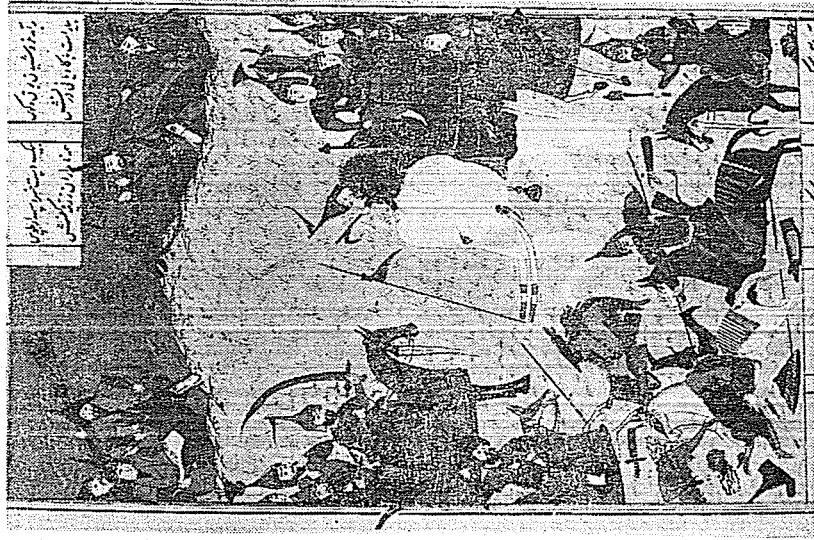
Resim 10. Hazine 1488, s. 147r Siyavuş'un öldürülmesi.

Resim 11. Hazine 1488, s. 227v Akvan'ın Rüstem'i suya götürmesi.

Resim 14. Hazine 1488, s. 405v Rüstem'in Şahad'î öl-
dürmesi.

Resim 13. Hazine 1488, s. 290r Keyküsrev ile Afrasi-
yab'ın savaşı.

Resim 15. Hazine 1488, s. 478v Bahram
Gur ve Azade yaban eşiği avında.

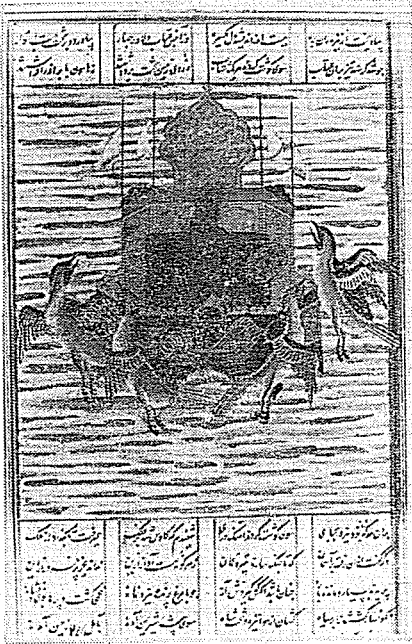
Resim 16. Revan 1549, s. 19v Zakhak'î'nin
Demavend dağına mihlanması.

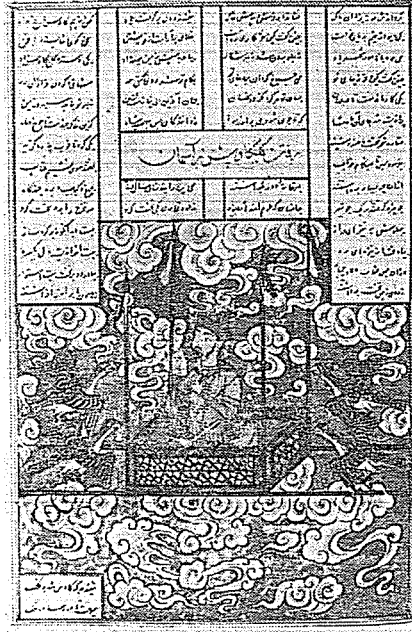
Resim 17. Hazine 1514, s. 455v. Rüstem'in
Şahad'î öldürmesi.

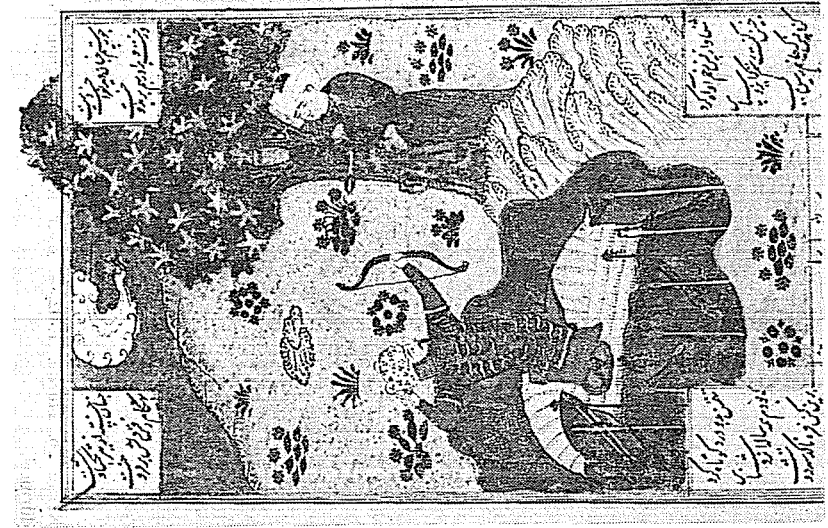
Resim 18. Hazine 1507, s. 81v Keykävüs'ın
göğesini çıkarması.

Resim 19. Hazine 1482, s. 79v Keykâvus'un göğe çıkması.

Resim 20. Hazine 1509, s. 61r Keykâvus'un göğe çıkması.

Resim 24. Hazine 1508, s. 401v Rüstem'in Şahgâdî öldürmesi.

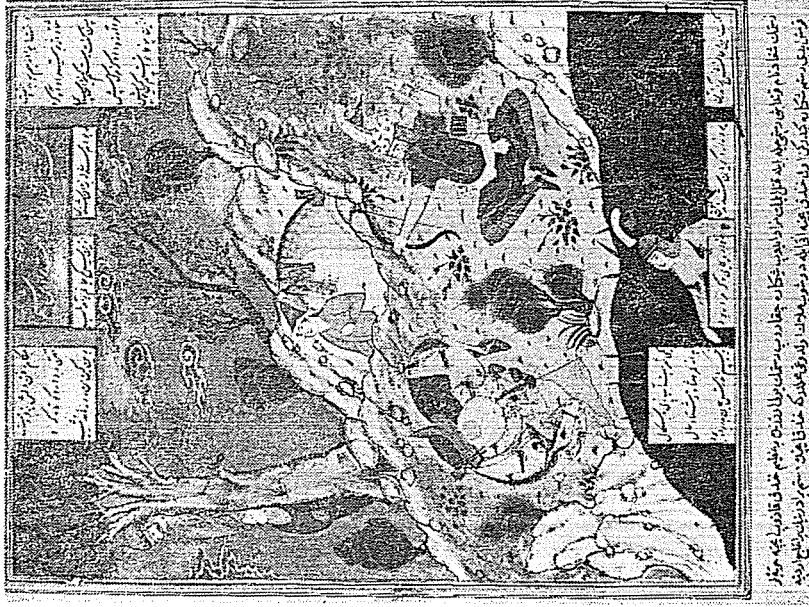
Resim 21. Revan 1544, s. 125v Siyavuş'un öldürülmesi.

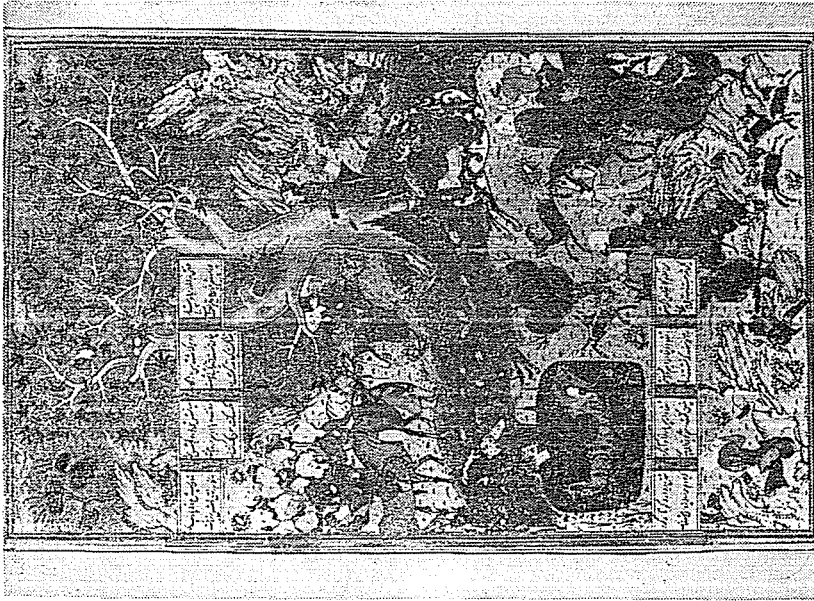
Resim 22. Revan 1544, s. 201v Rüstem'in Bijen'i kuyudan kurtarması.

Resim 23. Hazine 1508, s. 130v Siyavuş'un ateşten geçmesi.

Resim 26. Hazine 1502, s. 411r Rüstem'in Şaghad'ı öldürmesi.

Resim 25. Hazine 1475, s. 318v. Rüstem'in Şaghad'ı öldürmesi.

SULTAN MEHMET II DÖNEMİNE AIT BİR MİNYATÜRLÜ YAZMA : KÜLLİYAT-I KÂTİBİ

Filiz ÇAĞMAN

Osmanlı minyatür sanatının onaltıncı yüzyıl başlarına kadar olan gelişimi konusunda son derece az bilgiye sahibiz. Bu karanlık dönemden günümüze gelen ilk örnek, Ahmedî'nin «İskendername» adlı eserinin 819/1416 yılında, Muhammed ibn Mevlâna Pir Hüseyin tarafından Amasya'da kopya edilen nüshasıdır¹. (Paris, Bibliothèque Nationale, Colbert 4187, Suppl. turc 309). Yazmadaki yirmi minyatürden sadece üçü orijinaldir. Diğerleri eserde boş bırakılan minyatür yerlerine yapıştırılmış ondördüncü yüzyıl Şiraz okuluna ait örneklerdir². Taşra karakteri taşıyan orijinal minyatürlerde Bizans sanatının etkileri hissedilir. Fakat, az ve son derece yıpranmış oluşları nedeniyle, bu resimlerden onbeşinci yüzyıl başlarındaki Osmanlı minyatür üslûpları hakkında kesin fikir edinmemize imkân yoktur.

Erken dönem Osmanlı minyatür sanatı hakkında belirli ilk veriler ve bilgiler Sultan Mehmet II nin saltanat (1451-1481) dönemindedir. İstanbulu feth ederek Osmanlı Türklerine Batı dünyasının kapılarını açan genç sultanın zamanında, yeni kurulan İstanbul Sarayı çok ilginç ve önemli bir sanat faaliyetine sahne olmuştur.

1. I. Stchoukine, La peinture Turque D'apres Les Manuscrits Illustrés Ire Partie, Paris, 1966, s. 45-46, Pl. I, II; E. Atıl, «Ottoman Miniature Painting under Sultan Mehmed II», Ars Orientalis, vol. IX, 1973, s. 103-120, Pl. I, fig. 1.
2. E. Atıl yapıştırılan minyatürlerde iki ayrı üslûba işaret ederek, yedi minyatürün XIV. yüzyıl ortalarındaki İlhanlı üslûbuna uygun olduğunu; Diğer dokuz minyatürün ise Şiraz-İncü devri üslûbuna olan yakınlığını belirtir (bkz. E. Atıl, A.E., s. 106).